

Ольга Матвеева

CXXXV

УДК 821.161.2.09"1911/1951"

КАТЕГОРІЯ МАТЕРІАЛЬНІ ЦІННОСТІ В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОЇ МОДЕЛІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО БУТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ “ЩОДЕННИКА” (1911–1931) В. ВИННИЧЕНКА)

У статті досліджується проблема абсолютизації матеріальних цінностей у контексті конструювання художньої моделі індивідуального буття на матеріалі щоденникових записів (1911–1931) В. Винниченка. З'ясовано, що в умовах кризи християнізованої культури письменник створив альтернативний проект “повноти” індивідуального буття, реанімуючи матеріальні цінності, котрі здобувають метафізичний статус і трактуються як центр життя. Однак такий шлях подолання дисгармонії В. Винниченка осмислює як безперспективний, позаяк абсолютизація грошей запрограмувала деформаційні процеси – ситуацію “купівлі-продажу” вищих духовних цінностей, проблему цинізму грошей, трактування сім'ї як економічного проекту.

Ключові слова: В. Винниченко, щоденник, художня модель індивідуального буття, метафізика, матеріальні цінності, цинізм, гроші.

Olga Matveeva. The category of material values in the context of artistic model of individual existence (based on the V. Vynnychenko's "Diary" (1911–1931))

The article analyzes the problem of absolutization of material values in the context of designing an artistic model of individual existence, based on Vynnychenko's diary notes (1911–1931). It was found that in the conditions of crisis of Christianized culture the writer creates an alternative project of “completeness” of individual existence reanimating material values which obtain metaphysical status and are treated as the center of life. However, V. Vynnychenko interprets such way of overcoming disharmony as hopeless because absolutization of money has programmed deformation processes that are the situation of ‘purchase and sale’ of spiritual values, the problem of money cynicism, interpretation of family as economical project.

Key words: V. Vynnychenko, diary, artistic model of individual existence, metaphysics, spiritual values, cynicism, money.

Володимир Винниченко – один із визначних представників інтелектуального життя початку ХХ ст. Як митець, філософ, політик він зосереджувався на осмисленні проблем соціального, національного та індивідуального буття, що стало імпульсом для створення різноаспектних онтологічних моделей у щоденникових записах. Художня модель індивідуального життя прикметна модерністськими інтенціями і становить засадничу ланку в експериментальному філософсько-художньому мегапроекті буття, репрезентованому в “Щоденнику” (1911–1951) письменника. У цих нотатках (1911–1931) В. Винниченко

подає власну проекцію кризи християнізованої культури й аналізує індивідуальне життя в умовах критики християнської релігії. Як зазначає Н. Михальчук, “початок творчості В. Винниченка пов’язаний з остаточною, започаткованою у Просвітництві десакралізацією світу і руйнуванням духовно-етичного мислення” [10, 52]. Вихідна координата – трактування письменником життя людини в ситуації “смерті Бога” та “відпадання від віри” (Ф. Ніцше). У “Щоденнику” митець пише: “Бог релігійників міг карати вічними муками, мільярдами років пекла. Але оця непомірність, оця незрозуміла жорстокість є якраз чудесний доказ вигаданості отого Бога” [15, арк. 76]. Криза віри визначає деміфологізацію християнської свідомості, адже автор наполягає на відносності істин і категорій: “Абсолютної істини, абсолютних учень нам не дано, все – гіпотези наші, більш чи менш відповідно до нашої логіки” [19, 76]; “Істина не є готовий, кимсь закопаний скарб, раз у раз постійний, раз у раз на одному місці. Істина робиться, раз у раз міняється. <...> істина не є абсолютною. Що для мого розуму та почуття є істина, то для мого сусіда є помилка” [16, арк. 127]; “Здобування істини це вкладання в коші тендітних скляних виробів нашого досвіду. Спритне вкладання, зручність носіння цього кошика називається “установленою теорією”. Але трапляється якийсь струс, тендітні речі в кошику струшуються, деякі розбиваються, і вся гармонія істини розсипається” [8, 556].

В. Винниченко сумнівається в гіпотезі про безсмертя людини: “Інстинкт життя утворив бога. Смерть – це цілковите, остаточне знищення не тільки фізичної, але й духової істоти людини. <...> Ідея Бога неподільно, нерозривно пов’язана з ідеєю безсмертя. З смертю бога пропадає безсмертя...” [6, 360]. Означивши кризу християнізованої моделі культури, письменник шукає відповіді на дуже складні запитання: “Чи не руйнується з ідеєю смерті Бога й безсмертя сила інстинкту життя? <...> Чи не вимре вся людськість від апатії, коли висохнуть в ній всі води й болота релігії? Чи велика сила проб’є собі в душі людини інше джерело й утворить нову мету й нові підсобні собі стимули до життя?” [6, 361]. Автор “Щоденника” усвідомлює, що релігія відіграла роль засадничого центру життя, була точкою, у якій сходилися всі радіуси та вектори. В умовах дискредитації проекту буття, базованого на християнських метафізичних цінностях, необхідно визначити координати нового життя, котре ґрунтується на інших засадах і категоріях. Так, анулювавши традиційні уявлення, В. Винниченко твердив: “Мусить бути це (“велика сила проб’є в душі людини інше джерело й утворить нову мету й нові підсобні собі стимули до життя”. – О. М.), а не перше” [6, 361]. Письменник пропонує варіанти подолання дисгармонії, один із яких виглядає так: *замість духовних християнських цінностей митець ставить у центр буття прагматичні вартості, котрі здобувають метафізичний статус.*

Симптоматично, що в ситуації кризи християнізованої моделі культури реанімуються прагматичні й матеріальні вартості, які посідають місце колишніх християнських цінностей, здобуваючи метафізичний статус. У цьому контексті для В. Винниченка визначальною стає біполярна модель “метафізичне – прагматичне”. Прагматичне ґрунтується на безпосередньому емпіричному досвіді й максимально наближене до життя. Автор кваліфікує матеріальні ресурси, зокрема гроші, як засоби, за допомогою котрих можна реалізувати проект “повноти” буття: “Гроші – це засіб мати помешкання, їжу, одягу, різні втіхи. Що більше грошей, то більше і краще чоловік може мати цих предметів і втіх. Кожний хоче жити тепло, сухо, зручно, гарно і легко. Кожний силкується створити собі таке життя, силкується всякими засобами” [6, 400]. У такій ситуації матеріальні цінності пов’язано із забезпеченням і збереженням вітальності,

бо гроші ідентифікуються як складник природи, уможливають природний проект буття: “Гроші є конденсовані радості й утіхи сучасного світу. Проповідь радостей та втіх від природи є утопія, бо без грошей і цих радостей не можна дістати. Протиставляти природу грошам це все одно, що протиставляти здоров’я життю. Життя або здоров’я? Здоров’я без життя – неможливе. Природа без грошей так само. Отже, природа є частина грошей” [9, 74]. Так, категорія грошей органічно вписується у проект “повноти” індивідуального буття. У “знебоженому” світі, в умовах переоцінки та релятивності людських цінностей матеріальне авторизується як центр і першооснова буття, стає регулятором і каталізатором життєвих процесів: “Центр життя – гроші” [9, 307].

В. Винниченко трактує матеріальні цінності як трансформаційний чинник індивідуального буття, однак ситуація починає виходити з-під контролю. Адже гроші виконують подвійну функцію: не тільки здобули метафізичний статус, а й виявилися ферментом деструктивних явищ. Абсолютизація матеріального запрограмувала глибокі деформаційні процеси, зовсім змінила систему людських цінностей, призвела до їхньої девальвації. Відтак взаємини з людьми доведено до мінімального рівня, а людські цінності редукуються, утрачають значущість та актуальність: “<...> все ради матеріального інтересу, нічого вище в житті за гроші немає. Ніяких переконань, ідей, поглядів (ширих, своїх), ніяких цілів, ніяких амбіцій, ніяких друзів” [17, арк. 100]. Здатність людини бути мірою всіх речей знівельовано, тепер цю функцію виконують гроші, які стали універсальною цінністю. М. Вебер твердив, що гроші не тільки полегшують торгівлю й розвиток ринкової економіки, а й формують “економічну людину” з її ціннісними установками. Тобто гроші не лише змінили світ людей і речей, а й відіграли важливу роль у трансформації внутрішнього світу людини, її інтересів, ціннісних орієнтацій, установок, мотивації й моральних критеріїв. Гроші змінили систему людських вартостей, опинилися в центрі уваги та стали універсальною економічною цінністю. Як наслідок, зміну традиційних вартостей, запрограмовану матеріальним, фіксують такі деструктивні явища, осмислені у “Щоденнику”: *ситуація “купівлі-продажу” цінностей, проблема цинізму грошей, трактування сім’ї як економічного проекту*. Такий підхід виявляє амбівалентність авторського мовомислення в щоденникових нотатках: з одного боку, В. Винниченко трактує гроші як Абсолют, а з другого, – починає усвідомлювати безперспективність такого шляху подолання дисгармонії, зумовленої кризою християнізованої культури.

Перша ознака виявлених метаморфоз – *проблема “розпродажу” цінностей*. У цьому контексті Т. Гундорова твердить, що “обмін цінностей”, “купля”, “базар” – семантично виразні метафоричні образи, які зустрічаємо в його творах <...> “Купля” – також одна із ідеологем, що характеризує релятивістську концепцію Винниченка, зокрема уявлення про життя як процес “обміну цінностей”, спрямованого на продовження людського роду... <...> А цінностями є все, що посилює віталістичну силу життя: і краса, і мораль, і мрія, і чобіт” [13, 13]. Отже, В. Винниченко визначає ситуацію “купівлі-продажу” цінностей як норму сучасного життя, бо все ідентифікується як товар і вимірюється грошовим еквівалентом: “<...> купля й продаж така ж лояльна, нормальна річ в сучасному житті. Чому ж можна продавати один орган тіла, а другий не можна? Продається мозок, руки, ноги, то чому не може продаватись совість, честь? В товарному суспільстві все є більш або менш виразний *товар*” [8, 228]; “здорові ідеї зараз же <...> стають *товаром*, купуються, продаються, за гроші, звичайно, на них гандлюють, спекулюють, дурять, руйнують, гризуться, душать одне одного за горло” [9, 299]. Тобто людина, яка потрапила у плетиво ринкових відносин,

починає дотримуватися в усіх царинах буття господарської моделі поведінки. За В. Винниченком, соціальним індикатором явища “купівлі-продажу” цінностей стає домінування професії банкіра, котрий переміщує чужі цінності: “Ті, що переміщують цінності, створені іншими, почують себе і поводяться так, ніби без них не могло б бути існування світу. Сучасне суспільство характерне тим, що в ньому панує не продуцент і навіть не грабіжник власник, а посередник, “укриватель награбленого” – банкір” [8, 527]; “банкіри <...> ніяких цінностей не утворюють, а тільки працюють в тому напрямі, щоб ловкими, хитрими операціями пересунути утворені іншими цінності з одного місця на друге, а за це пересування (часом зовсім непотрібне) дістати певну частину цих цінностей собі” [6, 400].

Варто зазначити, що процеси “купівлі-продажу” у В. Винниченка пов’язано з актуалізацією проекту “морального визволення”, який передбачає переосмислення, десакралізацію засадничих християнських заповідей і настанов. Митець твердить, що біблійні формули (“Люби ближнього свого, як самого себе”, “Твори добрі справи на благо іншим”, “Не обдури”, “Не вбий”) втратили первинний християнський сенс, спровокували появу феномену подвійної моралі, а головне – в умовах дезаксіологізації цінностей трансформувалися в ідею “любовного егоїзму”. Відтак каталізатором людських вчинків стають особисті інтереси, а не дотримання заповідей християнської моралі: “Людина (принаймні більшість людей) хороша з тими, хто з нею хороший. Інтерес керує людиною. Від кого вона має, того любить і шанує. Чи духово, чи матеріально, – закон один” [6, 174], “приватний інтерес” – рушій сучасного світу” [8, 51].

Відкидаючи християнську ідею про альтруїзм як позапрограмну, антиприродну й суперечливу, В. Винниченко визначає теорію “любовного егоїзму” за допомогою понять релятивності та “переоцінки цінностей”, засадничих у контексті програмування художньої моделі індивідуального буття: “Ідея “любовного егоїзму” має в собі життєсутні елементи; вона, крім того, “революційна”: перевертає цінності догори ногами” [7, 118]. Звідси актуальною стає формула-настанова, яка подає відкорегований і модифікований варіант щодо заповідей традиційної християнської моралі та визначає процеси обміну цінностями: “Хочеш, щоб тебе любили, високо цинили, то не домагайся цього заповідями, але своїми *цінностями*. Що більше їх матимеш, що більшу кількість егоїзмів можеш задовольнити, тим будеш більше оцінений, поважаний і улюблений, тим більше цінностей матимеш від тих, хто братиме в тебе” [7, 388]. Так мовиться про “прагматизовану концепцію любові” (за визначенням О. Ковальчука), котра максимально кореспондує з ідеєю абсолютизації матеріальних цінностей. Трансформувавши уявлення християнської моралі про такі людські риси, як добротність, саможертвність, альтруїзм, В. Винниченко актуалізував образ грошей, що стали справжнім виявом “любові до ближнього” у власних інтересах та критерієм благодійних справ у світі без визначених християнською релігією етичних меж: “Найкращий доказ миролюбного ставлення до людини – дати їй грошей” [9, 173]; “гроші як конденсована матеріальність можуть служити дуже добрим показником розміру саможертвності” [9, 266].

Отже, ідея “любовного егоїзму”, що пов’язана з матеріальними цінностями, визначає процеси купівлі-обміну-продажу цінностей. У щоденникових записах В. Винниченко осмислює життя як “базар”, на котрому можна отримати “прибуток” у грошовій або моральній формах, продаючи-купуючи-обмінюючи цінності-товари. У такому контексті ідея “любовного егоїзму” аналізується як спосіб адаптації до логіки буття в умовах кризи християнізованої свідомості: “Бути привітним, доброзичливим і веселим з людьми це те саме, що виходити

на базар з свіжим, чесним, усім бажаним і рідким товаром. Прибуток від цього безсумнівний і великий. Торгувати на базарі життя альтруїзмом є найрозумніший егоїзм” [9, 297].

Другою ознакою деструктивних перетворень стала *проблема цинізму грошей* (за Г. Зіммедем), які впливають на всі сфери буття, руйнують визначену ієрархію цінностей, екстраполюють в обмінний процес вартості як нижчого, так і вищого порядку, не відмежовуючи дефіцитарне від буттєвого. Згаданий філософ розглядав проблему цинізму грошей і констатував, що вони транспортували в товарний процес вартості, які не становлять товар: “Застосування поняття базарної ціни до цінностей, котрі, у суті своїй, не підлягають ніякій іншій оцінці, крім оцінки, що пов’язана з їх категоріями та ідеалами, є завершене об’єктивування того, що становить цинізм у суб’єктивному відображенні” [11, 103]. А отже, цинізм грошей зумовлює “борделізацію” високих цінностей, позаяк природа проституції і природа грошей аналогічні [10, 66]. За В. Винниченком, у сучасному світі “всі благородні слова про жертви, ідеали, честі, свободи якомсь жалюгідно, миршаво виглядають перед усевладним, гордим, урочистим словом “гроші” [9, 109]. Письменник трактує гроші як силу, що має необмежену владу над людьми, їх “високими” почуттями. Віднині за допомогою матеріальних ресурсів можна керувати й маніпулювати поведінкою та емоційними станами людини. Гроші здатні забезпечувати не тільки матеріальний добробут, а й моральний комфорт людини. Звідси висновок автора “Щоденника”: “Почування огиди й нудьги від безглуздя життя. Гидко до млості від слабості нещасних людців, готових повзати перед матеріальною, фізично-грошовою силою. Ну, хай коряться, хай не кидаються в нерівний і непотрібний бій, але хай не плазують, хай коряться мовчки, з гідністю. Не знаю людей, яких не можна купити... <...> Є тільки питання суми. Від старих до молодих” [7, 448].

Як бачимо, цинізм влади грошей найбільше виявляється у зневажливому, навіть нігілістичному ставленні до “високих” духовних станів, емоцій, почуттів, переживань. Адже вищі духовні цінності девальвуються, потрапляють у поле обміну та продажу, стають звичайним товаром: “За гроші можна навіть частину душі й тіла відновити, купити ті суто духовні стани, які тепер потроху втрачаються” [7, 369]; “Чого люди ображаються і тужать навіть, коли довідуються, що чиясь любов до них чимсь куплена? Очевидно, тому, що вони воліють раз у раз дістати на дурничку, обдурити, а в обмін нічого не дати. Люблять ображатися за те, що вони за матеріальні цінності купують фальсифікацію духовних (любов, пошану). Але ця образа так само обґрунтована, як образа двох шахраїв один на одного за шахрайство” [8, 513]. Опозиція “матеріальне–духовне” трактується інакше, позаяк матеріальні цінності не тільки превалюють над духовними, а й легко заміщують їх у процесі “пересування цінностей”, починають домінувати в усіх сферах буття, тобто гроші формують власне поле влади над людьми та встановлюють тотальний контроль над їхньою духовною сферою, поведінкою і свідомістю.

Як зазначає О. Ковальчук, “головне – вигідний обмін. <...> Під натиском грошей світ набирає обрисів торжища, де жінка, її краса – товар” [12, 19]. У такому контексті подібні процеси пов’язано з руйнуванням традиційних уявлень про “теорію любові, яка носила старий метафізично-романтичний характер, не згідний з науковими і життєвими даними та явищами” [6, 158]. Відтак почуття любові втратило істинну духовну цінність, метафізичний статус, опинилося у сфері дії звичайних, приземлених речей і явищ: “Любов, кохання це є складена з елементарних, простіших моментів сила. В ній нічого метафізичного, призначеного, фатального і таємного нема” [6, 158]. Любов,

що осмислювалася як одне з найчистіших і найбезкорисливіших почуттів в ієрархії вищих духовних цінностей, також потрапила у сферу базарного обігу, що становить перший і головний симптом повної влади та цинізму грошей: “Хіба вже така по суті велика різниця, чи за духовні, чи за матеріальні цінності обмінює свою цінність (кохання) жінка?” [7, 337]; “Здається, сучасні дівчата здатні, дійсно, тільки на флірт, на меркантильне, торговельне зберігання незайманості... <...> Цікаво, як багато тепер трапляється незайманиць. Це через меркантильність часу, – цінний товар, треба його берегти і якдорожче продати” [8, 413]. Так, між духовними і матеріальними цінностями не може бути жодних відмінностей, адже митець ставить в один ряд і кохання як основу духовних взаємин, і гроші як “конденсовану матеріальність”: “Неподілене кохання подібне до браку грошей. Коли грошей нема, то здається все купив би. Коли приходять гроші, предмети гублять свою купівельну гостру привабу” [8, 507]. Власне, у В. Винниченка любов та інші “вищі” духовні цінності становлять ті “товари” та “послуги”, які можна придбати за одиницю грошей, тобто пов’язані з таким економічним поняттям, як купівельна спроможність.

У цьому контексті варто звернути увагу на проекцію ідеї абсолютизації матеріальних цінностей, репрезентованої в щоденникових нотатках, на художню творчість. Оприявлення ідеї абсолютизації прагматичних вартостей у художніх текстах визначене їх специфікою, адже до проблем “розпродажу-обміну” цінностей, цинізму грошей, сім’ї, осмислення шлюбу як контракту між чоловіком і жінкою письменник звертався в різні періоди творчості. Тобто щоденникові авторефлексії в дещо трансформованому вигляді з’являються в художніх творах різних хронологічних періодів – як у ранній творчості (“Базар”, “Дисгармонія”, “Чорна Пантера та Білий Ведмідь”, “Пригвожені”, “Закон”, “Сонячна машина”), так і в доробку еміграційного періоду (“Нова заповідь”, “Лепрозорій”). Наприклад, у п’єсі “Базар” (1910), як і в ранніх щоденникових нотатках, В. Винниченко актуалізував проблему “купівлі-продажу” цінностей. Один із героїв, партійний товариш Цінність Маркович, дотримується в життєвій програмі “торгової філософії”, адже він “справжній – Цінність Маркович”, у якого “по-торговому все, математично” [2, 90]. Засадничим для героя стає поняття “цінність”, бо: “У всякого свої цінності” [2, 88]; “Все – цінність. І краса, і розум, і травка, і книжка, і дерево... все цінність” [2, 94]. Звідси розуміння людського життя як процесу обміну та торгівлі цінностями: “Життя <...> базар. Хочеш бути багатим? Виходь з товарами, торгуйся, обмінюй, рости, сам давай і у других бери. <...> Так було, так буде до кінця віку” [2, 91]. Із Цінністю Марковичем полемізує героїня-революціонерка красуня Маруся, яка має виконати важливу справу задля успіху революції: “Цінність Марковичу! Так життя – базар? Ну а що робить тим, хто не має ніяких товарів? Іти з базару?” [2, 135]. Власне, Маруся експериментально перевірила “торгову” теорію Цінності Марковича, спотворивши своє обличчя сірчаною кислотою і знищивши власну красу-цінність, яка приваблювала всіх революціонерів. Після цього вчинку дівчина усвідомила, що втратила конкурентоспроможність і переваги у процесі “обміну цінностями” на торжищі життя: “Не стало в мене одного товару, й перестали деякі покупці ганятись за мною. Остався товар, який не для всякого лавушника має цінність” [2, 125].

Окрім того, В. Винниченко звертається до проблеми цинізму грошей. Скажімо, у романі “Нова заповідь” (1932, 1947) племінниця американського мільярдера Стовера, який приїхав до Західної Європи для пропаганди ідей миру, Мабель упевнено постулює: “Знаю твердо, єдиний бог у людей – гроші, єдина релігія – поклоніння грошам, єдина мораль – мати гроші” [4, 148]. Спостерігаючи з таємної кімнати за розмовою представника соціалістичної партії Жана Рульо та містера Стовера, дівчина говорить Панасові Скибі:

“Буду з вами дивитись, як люди продаються” [4, 190]. Так яскраво виявляється проблема цинізму грошей: “За гроші можна купити всяку людину, <...> за гроші вони віддадуть і честь, і красу, і кохання, і здоров’я, і переконання, і високі ідеї, все” [4, 148]. Не менш рельєфно ця проблема постає в художньому вимірі іншого роману еміграційного періоду “Лепрозорій” (1938). Професор медицини Жозеф Матур, обґрунтовуючи головній героїні Івонні Вольвен теорію хвороби людей на дискордизм, безапеляційно стверджує: “Де виникає питання грошей (рабовласництва), там летять до дідька не то що кохання, а всі відносини людей, дружба, радість, найбільша духовна близькість, любов до батьківщини” [3, 152]. Окрім того, В. Винниченко знову ж таки моделює ситуацію “купівлі-продажу” вищих цінностей. Зокрема, колишній соціаліст Семар із найближчого оточення мільярдерки пані Пужероль, котрий колись “продався” капіталістам, із помсти “купує чесних людей” для своєї покровительки: “Вона теж терпіти не може чесних людей. Чути не може, що десь є якийсь міністр, чи депутат, чи газетяр якийсь, чи будь-хто, хто за гроші не продасть своєї чесности. <...> Вона дає гроші, а він підкупує. А потім удвох тішаться” [3, 223]. Так, ідеї, над котрими письменник розмірковує в щоденникових записах, апробовано в його художній практиці.

Третю ознаку деструктивних метаморфоз, зумовлених абсолютизацією матеріальних цінностей, пов’язано з анатомуванням родинного життя. У “Щоденнику” автор докладно аналізує типові явища, які побутують у родинах. Сім’я у традиційному розумінні – вища цінність, проте її не виокремлено з обмінного процесу, адже родинні взаємини стимульовані грішми, “вигодою”. У цьому контексті *сім’я* розглядається як *економічний проект*: “Що таке сучасна родина? Це змішання біології з економікою? Що превалює в ній? Очевидно, економіка. Як тільки економічний цемент одпадає, так родина розвалюється від найменшого струсу чи непогодження членів її. З цього може бути такий висновок: у соціалістичному суспільстві, де економіка в родинному житті не гратиме ніякої ролі, сучасна родина як мішанина біології з економікою існувати не може” [18, арк. 103]. Письменник осмислює шлюб як матеріальний контракт у щоденникових записах (1911–1931) за певною логікою. Спочатку В. Винниченкові цікаво спостерігати за моделями поведінки своїх знайомих у шлюбі, згодом він знаходить точки сходження, єдину логіку “співжиття” в різних родинах. На думку митця, відомі йому шлюби “можуть репрезентувати більшість сучасного людства” [9, 307]. Письменник починає збирати, аналізувати та класифікувати емпіричний матеріал про сімейне життя, у нього навіть виникає задум написати роман про шлюб, хоча ці творчі наміри й не було здійснено [6, 154-159]. У ситуації такого родинного союзу, коли чоловік стає генератором матеріальних цінностей, коли “в нього є авто і гроші, за які можна купити все” [9, 243], дружина “стає зразковою жінкою”, “поштиво жартує з ним”, “готова працювати з ранку до вечора”, “закинути всякі свої замахи на флірт”, готова бути “його найпокірливішою рабою, найзахопленішою приклонницею його таланту” [9, 307], “вона до нього прихильна”, “готова платити йому за це поцілунками й обіймами” [9, 243]. Інакше – дружина “зневажає” та “лає” чоловіка, бо той “не має бога, грошей”. Отже, гроші не лише осмислюються як центр і першооснова життя, але ототожнюються з Абсолютом, у нашому розумінні – з Богом: “Гроші мають усі містичні, божеські якості: всемогутність, скрізьсутність, всезнайство, вселюбовність, всеславність...” [9, 307]. Письменник визначає родину як економічний проект, матеріальний контракт. Гроші, ідентифіковані як абсолюти, стають каталізаторами щасливого сімейного життя, основою вдалого шлюбу, у той час, коли їхня відсутність ферментує деструктивні процеси або унеможлиблює сімейне життя загалом.

В. Винниченко критикує сім'ю, трактовану з меркантильного погляду. Він усвідомлює, що шлюб-контракт як соціальний інститут не може існувати, адже зради, сімейні конфлікти, брехня згодом руйнують таку родину, перетворюють чоловіка і дружину на невільників. Шлюб, оснований на матеріальному началі, порівнюється з рабством, осмислюється як справжнє ярмо, попри первинну добровільну згоду чоловіка й жінки на такий союз: "Люди з більшою легкістю завдають собі великих, тягливих страждань на все життя, аніж, скажімо, витратити більшу суму грошей. З якоюсь дивною легковажністю люди сковують себе на все життя в шлюб" [8, 511]. У праці "Конкордизм" письменник у зв'язку із проблемою "купівлі-продажу" цінностей пояснює сутність дисгармонійного, тобто дискордистського шлюбу: "Дискордистський шлюб – це контракт, продаж і купівля в суто матеріальному сенсі" [13, 151].

Найбільш рельєфно проблеми сім'ї репрезентовано у творчості В. Винниченка. Досить цікаво виглядають авторські проєкції шлюбів у п'єсі "Пригвождені" (1915). Так, шлюб Лобковичів розглядається як матеріальний контракт, тому його запрограмовано на "пекло", конфлікти, брехню, зраду: "Устина Марківна. <...> Ти купив моє тіло, але волю й душу мою не купиш, ні. Ти знав, що я не любила тебе, як купував у мого батька, як же ти смів думати, що я буду вірною тобі? <...> Лобкович. <...> Ти казала, що любиш. Сама продавалась, ніхто тебе не продав. Потім придумала, що жертва. Для оправдання паскудства. <...> брехала, щоб купив тебе" [2, 414-415]. Такі шлюби, як і сімейні союзи "через кохання", на засадах християнської моралі, їхній син Родіон кваліфікує як "нещасливі", зараховуючи їх до списку "пригвождених": "З цього списочка більша половина склала шлюб через кохання. Все хороші, розумні, інтелігентні люди, а все ж таки пекло. Є й такі, що <...> через міркування, є через рахунок. Але скрізь те саме" [2, 416]. В. Винниченко такі союзи вважає безперспективними. Інший підхід у курсистки-медика Калерії Прокопенкової, яка "не визнає багатьох установ" [2, 419], відкидає правила традиційної етики, дотримується в житті концепції "обміну цінностей": "Гроші – теж цінність. Та й не мала. Це ж і книжки, і музика, і сукні, і мебелі, і спочинок. Чого тільки нема в цих поганих кружальцях!" [2, 433]. Звідси й розуміння взаємин між чоловіком і дружиною як процесу взаємообміну цінностями: "Прокопенкова (Гордому). <...> Будьте таким цінним, бажаним для мене, щоб я не могла, розумієте: не могла хотіти другого. <...> я цію, люблю людину за цінності" [2, 433-434].

Альтернативний вихід, щоб не бути "пригвожденими", пропонує Родіон Лобкович. Він стає прибічником іншого, "вільного", тобто цивільного шлюбу: "Антипович (про Родіона). " <...> каже, народиш дітей, а діти, як гвозді, припнуть тебе до хреста. Треба, каже, по-новому родить дітей, от тоді й люди нові будуть". Це не вінчаючись, без благословення, по-новому" [2, 412]. Критикуючи настанови християнської моралі щодо створення сім'ї, Родіон вважає "вільний" шлюб перспективнішим для збереження вітальності у проєкті "повноти" індивідуального буття: "Батьки, ви вважаєте себе достойними похвали, коли пускаєте до шлюбу своїх дітей цілковитими неуками, невиннятками. Це зветься у вас "чистотою, незайманістю, свіжістю". Та я, що шукаю у своєї жінки свідомості, щирості, святості в акті рождиння дітей, я в вашій "чистоті" тільки зло й злочинство бачу! <...> І через те я сам не хочу бути ні злочинцем, ні каторжником, який родить дітей каліками!" [2, 443].

Схожі проблеми, пов'язані з абсолютизацією матеріальних цінностей, В. Винниченко актуалізував у романі "Сонячна машина" (1925). Скажімо, гроші визначено як абсолюти: "Бог із тими, в кого є гроші. <...> Грошей, грошей, грошей треба! От увесь бог" [5, 48]. А інститут шлюбу розглядається як грошовий контракт між чоловіком і жінкою, про що розмірковує графівна Труда: "Шлюб

<...> є явно невідгідна для обох контрагентів операція. <...> А тим часом усі кажуть, що без шлюбу ніяк не можна обійтися, що щастя в шлюбі. Для чого, наприклад, на все життя робити контракт? <...> барон Роршадт хотів мати молоду жінку. <...> Він може купити. І він купив її сестру, Фріду їй було двадцять п'ять років, коли вони зробили контракт" [5, 36-37]. Дівчина заперечує як традиційний шлюб із дотриманням християнської моралі, так і шлюб-контракт, обґрунтовуючи право на "вільний" союз, котрий відновить зв'язок людини із природою, а головне – уможливить природний проект буття: "Ніяких пристойностей і моралей. <...> Тепер вінчає сонце, співає вітер, свідки – сосни, музика й танці – у грудях" [5, 504].

Отже, у щоденникових записах (1911–1931) В. Винниченко, по-перше, констатує кризу християнізованої культури й моделює альтернативний проект "повноти" індивідуального буття, реанімуючи матеріальні та прагматичні вартості, котрі здобувають метафізичний статус замість дискредитованих християнських цінностей і трактуються як центр життя. По-друге, такий шлях виходу із кризи та подолання дисгармонії митець визначає як безперспективний, бо ж абсолютизація матеріального запрограмувала деформаційні процеси, зовсім переформатувала систему людських цінностей, призвела до їхньої девальвації. По-третє, трансформацію традиційних вартостей пов'язано з такими деструктивними явищами, як ситуація "купівлі-продажу" вищих духовних цінностей, проблема цинізму грошей, трактування сім'ї як економічного проекту, котрі письменник проектує на художньо-образну площину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
2. Винниченко В. Вибрані п'єси / Вступ. ст. М.Г. Жулинського. – К.: Мистецтво, 1991. – 605 с.
3. Винниченко В. Лепрозорій / Післямова Г.М. Сиваченко. – К.: Знання, 2011. – 382 с.
4. Винниченко В. Нова заповідь / Післямова Г.М. Сиваченко. – К.: Знання, 2011. – 349 с.
5. Винниченко В. Сосячна машина / Відп. ред. і післямова П.М. Федченко. – К.: Дніпро, 1989. – 618 с.
6. Винниченко В. Щоденник. Том перший (1911–1920). – Едмонтон; Нью-Йорк: КІУС, 1980. – 500 с.
7. Винниченко В. Щоденник. Том другий (1921–1925). – Едмонтон; Нью-Йорк: КІУС, 1983. – 700 с.
8. Винниченко В. Щоденник. Том третій (1926–1928). – Київ; Едмонтон; Нью-Йорк: Смолоскип, 2010. – 621 с.
9. Винниченко В. Щоденник. Том четвертий (1929–1931). – Київ; Едмонтон; Нью-Йорк: Смолоскип, 2013. – 339 с.
10. Винниченковознавчі зошити / Відп. редактор Н.І. Михальчук. – Вип. 3. – Ніжин: Видавництво НДПУ ім. М. Гоголя, 2007. – 136 с.
11. Зиммель Г. Поняття і трагедія культури. – М.: Логос, 1911–1912. – Кн. 2-3. – 447 с.
12. Ковальчук О. Краса і сила у практиках повсякдення. – Ніжин, 2008. – С. 81-89.
13. Невідомий Винниченко. Хроніка 2000 / Упоряд.: Ю. Буряк, І. Гирич. – К.: Фонд сприяння розвитку мистецтв, 2010. – 535 с.
14. Ницше Ф. Так говорив Заратустра; К генеалогії моралі; Рождение трагедии, или Эллинство и пессимизм. – Минск: ООО "Попурри", 1997. – 624 с.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 171, од. 69.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 171, од. 77.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 171, од. 64.
18. Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 171, од. 62.
19. Щоденники Володимира Винниченка / Підготовка текстів Г. Сиваченко; коментар Г. Сиваченко, Г. Костюка // Слово і Час. – 2000. – № 8. – С. 76-86.

Отримано 18 травня 2015 р.

м. Київ

